

Olga Stehlíková: Zkouška Sirén, Host, Brno 2023

SLOVO ÚPLNĚ PROSTÉ VŠECH M

Klára Krásenská

Sbírka Olgy Stehlíkové už od počátku rozehrává dvoupólovou hru. *Zkouška Sirén* s velkým es, výmluvně (ač možná zbytečně) na obálce podložená grafickým znakem pro postup zvukových vln, odkazuje na varování a současně vábení, rozléhající se každou první středu v měsíci. Beru do ruky knihu a říkám si, dobrá, vábení ke katastrofě i varování před ní: nedejbože aby signál selhal při havárii, požáru, ztroskotání na moři. Tehdy už se sice katastrofa děje, ale ještě se dá něco zachránit. Nedejbože aby selhal mytický hlas Sirény, aby se kouzlo porušilo a oběť unikla. Na jedné straně mýtus, na druhé neoblomný rituál všednosti. Myslím na *Mytologie* Rolanda Barthesa, vystavené na principu jakýchsi „mytických“ struktur přítomných v „buržoazní“ francouzské (potažmo západní) společnosti 50. let, respektive v jazyce tehdejší masové kultury.

Zdá se, že ve sbírce Stehlíkové souvisle dochází k něčemu podobnému. V Barthesově eseji o umělé hmotě, jejíž jména připomínají řecké hrdiny (Polyvinyl, Fenoplast...), jak autor poukazuje, jsme konfrontováni s módním materiálem, „záračnou hmotou“ se schopností nekonečných proměn, ale zároveň se „substancí ošizenou“, jejíž proměny jsou jen sekvencemi nápodob. Sama není substancí, za tu se jen vydává. Je prázdná. Barthes vytváří opozici mezi „Ideou“, čistou „Substancí“, kterou je potřeba znovunalezat, a touto umělou, bezduchou nápodobou, jež obojí postrádá. „Luxusní předmět je vždy vázán k zemi, vždy vytržebně upomíná na svůj nerostný či živočišný původ, na přírodu, jíž je jen určitou aktualizací. Umělá hmota je bezvýhradně pohlcena svým využitím [...] Hierarchie substancí je zrušena, všechny jsou nahrazeny substancí jedinou: celý svět může být zplastičen, včetně života samého, protože – jak to tak vypadá – se začínají vyrábět umělé

srdeční chlopně.“ Exkurs do Barthesových mytologických esejů zde považují za plodný a vypůjčím si z něj toto dešifrování umělé hmoty (ve vztahu k jakési „původní“ hmotě) ke srovnání s – jak se domnívám – podobnými pokusy Stehlíkové.

Sbírka často balancuje na hraně ironie, pokud se k ní přímo bez vytáček nepřiznává. I to je zřejmě jednou ze strategií, ukázat ani ne tak k oné všední vrstvě „střední zkoušky sirén“, jako spíš k jejímu zbožštění. Směšnému i hořkému. V básních se tak objevují verše jako „Prostorem se rozpíná věčná reklama vesmíru / na vesmír“ (s. 10), „Zakup posvátnou krkovičku s hořčičnou omáčkou!“ (s. 16) a vzápětí „Promiňte, uklíkla jsem se, a miluji teď jiného“, „Mě poslouchá Google na klíčové slovo“ (s. 42) nebo pohádkový drak, který se „rozhledne skelným zrakem, nic nepoznává: / výkonnou digestoř, auto s hybridním motorem, / nerez linku na výrobu zvědomělých plastů.“ (s. 64)

Umělá hmota proniká i sem, ale už je krok za barthesovskou schopností měnit tvář, už žije vlastním životem. V posledním citovaném trojverší se ostatně mytické-pohádkové znovu setkává s atributy onoho módního, masového, přičemž vše zároveň nese znaky luxusu západní společnosti spolu s vsudypřítomným mýtem *výkonnosti*, kterému nakonec podobně ironicky vzdoruje třeba „manželství na ruční pohon“. Právě tady pozorují snahu hledat onu „původní“ hmotu proti té „umělé“ a prázdné, zůstaneme-li ještě u Barthesova eseje. Zachycovat ve světě, ve všednosti, stárnutí, ve zvyku vztahů onu „Substanci“, znovu ji nalézat, znovu vidět, nebo si jí být alespoň vědom, stejně tak jako toho, že za sebou všichni máme zážitek růstu v mateřském těle, ve tmě vnitřku a „Žádné uvnitř se tomuto nevyrovná.“ (s. 40), žádné takové jinde nenajdeme a je dobré na to pamatovat. Při ustrnutí v zácpě si uvědomit, že „kůže volantu je podobná té lidské“, vzpomenout si na věčnou lidskou dvojdomost mezi zdáním a skutečností, vnějším a vnitřním, mrtvým a živým.

Básně Stehlíkové ovšem neurgují skutečnost ani se nepřiznávají k hledání. Spíš pozorují, konstatují, často vycházejí právě z ironie,

která znejistuje a podřívá čtenářovy případné snahy vystavět si významový nebo hodnotový prostor sbírky. Nejistě a nejednotně je i pole jazykového materiálu, jež kolísá mezi spisovností a hovorovostí, místy archaickou syntaxí a naopak mlouvou uvolněnou a pouličně zaslechnutou, náhlými rýmy a metry, někdy udržovanými a někdy jen problesknutými, někdy zdářilými, jindy se objeví gramatický rým nápadný svou neobratností. Je i toto záměrná vrstva oné ironizace? Stejně jako strategie žánrového mísení (od vtípu, bajky, mýtu až k lidové písni nebo pohádce) – i tady hrají všelijaké jazykové volby (ač zejména lexikální) podstatnou roli.

Hovořím sice o ironii, ale ještě jsem neřekla, co vidím na jejím druhém konci; konci vzdáleném od směšné umělosti. V této opačné poloze jako by se Stehlíková urputně vyhýbala čemukoli, co by mohlo svěst do kýče, a tak hledá slovo, které by bylo úplně prosté všech „m“, jako v básni „Bezcílně přechází tlusté Slunce“: „Pes! volá děvčátko s prstíkem zabodnutým vzhůru. / Matka si zacloní oči a pohlédne na oblohu: / Pejsek? hledá s nežným rozčarováním. / Je to jeho první slovo, / úplně prosté všech m. / Pes.“ Už název básně je mimo jakýkoli božský mýtus, stejně jako matka je vymknuta z očekávání vlastního jmenování, toho, co jí náleží, i od ní se děcko odvrací a označuje cosi; hravý klam, každopádně daleko od „mámy“.

Stehlíková se nevyhýbá jen slovu s „m“, vyhýbá se také slovu s „k“, a tak se z lásky stává novotvar „lása“, jako by „láska“ byla zdobnělá, infantilní, zamilovaná, kdežto „lása“ už je nejen zralá, s dětmi odrostlymi, ale prostá jakéhosi klamu, sobě se smějící, opět sebeironizující: „v posledním rohu naší lásy [...] bydlí ošklivý skřet a cinká uskuďleničky“, v poslední třetině sbírky je „lásy“ plno, snad až příliš, nezdá se, že by jakkoli interagovala s drobným výskytem – ještě – lásky na začátku knihy.

Zkouška Sirén je bezesporu knihou mnoha vrstev, které stojí za to vyhledávat. Přesto se nemohu ani po několikerém čtení zbavit dojmu, že v ní cosi schází. Snad proto,

že příliš významně dopovídá a napovídá (nepříjemně častá přítomnost přirovnání: „prostěradlo hladce vypjaté / jako tvá někdejší jemná kůže přes obličej“, „vynořují [se] vzpomínky jak tuleni z otvorů v ledu“, „palubní box hluboký. Jako Macocha.“) že je tu tolik oné nahořklé nadsázky, která je ovšem stále v poloze *naď*, v poloze *vně*, daleko od onoho uvnitř, čímž působí urputně, až násilně. Zdá se pak, že žije více ve vzdoru než z vlastní vnitřní síly. Tolik se – symbolicky – vynechávají písma natruc oněm umělohmotným světům, až se začne rozpadat celá řeč, dokonce působící nahodile a nespojitě. Paradoxem je, že se stává mnohomluvnou právě tam, kde se zdálo, že rovinu mnohosti, výkonu zavrhně jako klam. Ale snad je to právě tato intenzita zvuku, která ji v důsledku spojuje s nevyhnutelným cyklem sirén. ■

VAROVNÝ ZPĚV ŽIVOTA

Adam Borzič

Zkouška Sirén... zkouška Sirén... zkouška Sirén, opakují si po x-tém čtení čtvrté básnické knihy Olgy Stehlíkové (1977) a divně mě u toho mrazí, ale současně to v mém těle i žhne. Chvěju se rozbolavělostí a současně se cítím opojený jako zvíře pod černou klenbou nezměrného a neznámého kosmu. Polapen zevnitř čímsi nesmírně živým – jakousi živostí v zániku. Už z názvu knihy lze tušit, že v ní komunikuje mnoho rovin, a tato komunikace zní na první poslech jako snový dialekt plný hrozivých, dojemných i komických paradoxů. Nadzvedneme-li jeho závoje, začne nám bít srdce na poplach.

Než začala válka proti Ukrajině, brali jsme zkoušky sirén, které slýcháváme vždy první středu v měsíci v pravé poledne, jako podivný rituál – příznějme si, že trochu praštěný. Ale od vypuknutí války, kdy jsme se zamysleli nad tím, co dělá zvuk sirén s našimi ukrajinskými bližními, kteří prchli ze svých domovů, nám došlo, že je to zvuk varovný. A takto varovná je i sbírka Olgy Stehlíkové. Ale my, stále ještě uvězněni v našich pohodlných středcích, můžeme jeho varovnost přeslechnout a zapomenout, že zpěv Sirén může přinášet zkázu – brát tuto zkoušku jako prázdný rituál. Jako nezávaznou hru.

O formu totiž v této sbírce běží až v desátém plánu. Obsah do ní vtéká jako v každé kvalitní poezii úměrně tématu. Ale její obsah, čteme-li ji pozorně, je bytostně vážný, závažný. Někdy sbírka bují jako prales, někdy nás zasypávají kaskády metafor jako meteority a jindy se básně před námi vykrouží jediným trpělivým a přesným pohybem – vždy je však jejich obsahem život v celé jeho rozpornosti. Ze všech dosavadních knih Olgy Stehlíkové

je *Zkouška Sirén* nejmotivnějším dílem. A to jakkoli v některých básních srší autorčina pověstná ironie, každý škleb nese v této sbírce na rubu hluboký povzdech. Tichý i hlasitý smutek mezi řádky. Je to kniha nesnadná, ale současně vysoce citlivá od kořene.

Její látkou, což se ostatně ukazuje téměř v každé básni, je radikální starost o život. Proto tyto verše bučí, bučí a bručí, proto se chvějí jako masařka na skle. Kolik jen zvířat a rostlin se ve sbírce objeví! Kolik zeminy prolezeme, kolik buněk se spojí! Lidský svět zde není oddělen od světa ostatní přírody, ale v jediném souzvuku se lidský a mimolidský život setkává v nejistotě, zranitelnosti a nemohoucnosti. A také v kráse. V tom vidění Olgy koresponduje s objevy současné hlubinné ekologie a biologie. Ale protože je to život, který zkoumá, jsou tyto tance nad propastí neuvěřitelně živé. Básnička je místy vydechuje jako v extázi, jindy je s téměř vědeckou umanutostí prozkoumává.

Environmentální dynamika prostupuje sbírku od začátku do konce, ale nejedná se o „přírodní lyriku“, vždyť lidské a přírodní se zde již neodděluje. Lidský svět se rozpíná od tragédií k fraškám a je soucitné, ale současně bez milosti odhalované v odcizenosti životu samému. Jako by se člověku vše vymklo z ruky. V tom je tato kniha obzvlášť bolestná. A příroda? Ta je onou krávkou určenou k porážce už od počátku: „Jsi na maso, co se bourá / jako auto nebo dům.“ Mizení živého světa vibruje v celé sbírce, někdy melancholicky a jindy se sebezáchovným odstupem. Ale i to (zdánlivě jen) lidské je vystaveno chapadlům nicoty. Naše vztahy a každodennost, práce, spiritualita i láska – vše prostupuje možnost zániku, prázdnota, nevědomost. Není to veselý pohled na člověka – je to varování.

Tak jako sbírka *Vykřičník jako sožár*, i *Zkouška Sirén* klade svého druhu nábožen- skou otázku: jaký vztah máme k životu? Milu-

jeme ho? V básni s příznačným názvem „Kup posvátnou krkovičku s hořčičnou omáčkou!“ se poprvé objevuje klíčové slovo celé knihy – *lása*. Jako by ubráním jediného „k“ z tohoto nejvíce vypelichaného a současně v západní kultuře posvátného slova Stehlíková vyjevila celé napětí otázky po lásce. Neboť *lása* je tak trochu mytická bestie z magické říše, trochu snad folklórní tvoreček a jistě je lasičkou, která vysává žloutek naší duše. A současně je tak výsměšně potrhá. A tak zraněná: „Bože, je tohle první láska, nebo spíš: Miláčku, je?“ Bolestná otázka na konci básně vyslovená až kolkatně.

Na několika místech sbírky také Stehlíková ironizuje všemožné pokusy dobrat se transcendence bez hloubky, jak se to dnes zrcadlí v konzumní ezo-spiritualitě: „Zajímá tě duchovní cesta, elektronická žena? / Přidej se k nám, máme barevné kamínky i roucha / a čakry silné jako nohy ve stěně / hodně drobnůstek vyrobených z kostí těch, co chtěli odejít.“ I touha po duchovnu se sobě odcizuje a stává se hladovou karikaturou. Ale jinde vytryskne původní pramen, jako je tomu v tajemné básni „Pán je černá noc – jen tehdy ho cítí, je-li tma“. Ta nás zve do své tmy napříč stáletými, vrstvami lidských zkušeností – v její senzibilitě je cosi až mystického. Lze tu slyšet echo temné noci duše... Její údiv čerpá z nevěděni. I řeč, je-li míněna vážně, vyvěrá ze tmy, spíše mlčí a čeká v temnotě jeskyně, evoluční a dějinné, aniž by ztrácela ze zřetele mystérium života: „A On je u slova a slovo je u něj, barví se navzájem. / Slovo nesmí být vidět, účinkuje jen tehdy, je-li tma.“ I proto se básnička zatvrzele brání prosluněným zkratkám.

A tatáž iniciace probíhá i zezdola. Boříme se s ní do vrstev Země-země, jako je tomu v hypnotickém haibunu (nebo mi aspoň báseň tuto formu připomíná) „Pod není.“, který začíná takto: „Nad leží hlína, zem, nasáklá a plná kamení, těžký hnědý dort s úzkými

norami, cizími průhlednými mládaty s viditelnými orgány, vedle nich s mrtvolami v tlejícím dřevě, vše protkané záhadným, oblundně inteligentním myceliem...“ Sbírkou tepe organický život, medvědi se mění v lidi a lidé v medvědy, „krev se slévá s mízou“ a toto kypění vyrovnává její tragickou, varovnou a bolestnou stránku. Střeva rozporné celistvosti života...

Olga Stehlíková zachází s jazykem s naprostou bravurou, ale jeho plasticita, přesnost a průbojnost jen přiléhavě vyjadřují tektonické téma. Básnička si je dobře vědoma rizika, že báseň se může stát artificiální hračkou, nemravnou estetizací katastrofy: „Báseň se zde opatrně projde v lehkých šatech, / co noha nohu mine / posadí se na hromadu sutí, rozhlédne se po okolí / a roztržitě zaloví v kapse. / [...] / Báseň miluje nákupy jako děcko.“ Ale její vztah k jazyku není tržní, nenabízí laciné zboží.

Zkouška Sirén je velkou knihou bolestné lásky k životu. Její složitá a paradoxní senzibilita, její vytrvalé a odvážné setrvávání na půdě otázky po životě v této době, její ohmatávání tmy lidské zkušenosti, živost a křehkost její řeči, její neoddělování lidského a mimolidského světa, její deziluzovaná pravdivost, její zájem o svět a konečně její bolest hraničící s extází – to vše umožňuje čtenáři zakusit odhalující proměnu. Je to varování i zpěv – života. Ve vsí jeho rozpornosti, pomíjivosti a nejednoznačnosti. Jen je třeba být k němu opravdu pozorný. Pozornost ale vyžaduje sám život. ■